

І.В. ЄВРОПІНА

(Академія адвокатури України)

(Науковий керівник професор В.Г. Гончаренко)

СЛІДЧА СИТУАЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ВЧИНЮЮТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРІВ

Ключові слова: кримінальна ситуація, слідча ситуація, динамічна система, комп'ютерний злочин, криміналістичні методика, версія, розслідування, слідча дія.

У процесі розслідування конкретного злочину перед слідчим стоять два взаємопов'язані завдання: 1) розкрити злочин, встановивши основні риси події, яка відбулася, ніби «з'ясувати для себе», що справді сталося; 2) розслідувати злочин, тобто за допомогою процесуальних засобів і методів довести сутність установленої події для іншого суб'єкта пізнання (наприклад, суду). Однак через те, що на момент розслідування злочин у реальній дійсності здебільшого не існує, з метою його пізнання слідчий на підставі наявної інформації вибудовує у своїй свідомості інформаційну модель події, котра підлягає розслідуванню. Будь-який злочин, маючи ситуаційну природу, розвивається в просторі та у часі, а тому для успішної реконструкції подумки всіх деталей злочинного діяння необхідно грамотно й адекватно відтворити всі утворюючі його ситуації.

Аналізуючи окремі наукові дослідження, можна зазначити, що автори нерідко говорять про «ситуацію вчинення злочину» або «обстановку вчинення злочину», домислюючи конкретні умови й обставини, в яких відбулася кримінальна подія. Ми вважаємо, що поняття кримінальної ситуації як складової криміналістичної характеристики варто застосовувати для означення системи умов й обставин, що локалізуються простором, часом, суб'єктом злочину та іншими компонентами, в яких

здійснювались підготовка, вчинення і приховування злочину [1].

Матеріали слідчої практики, результати власного досвіду автора свідчать про те, що слідчі часто зазнають труднощів при визначенні структури злочину, з'ясуванні механізму слідоутворення або інакше – отриманні повного й доволі чіткого уявлення про злочин як реальну подію, що є істотною перешкодою для криміналістичного аналізу розслідуваної події. У зв'язку з цим, деякі автори висловлюють міркування, що вже досягнуто необхідних передумов для формування криміналістичної теорії злочину (вчення про сліди злочинів), яка б давала слідчим бачення злочину як цілісного живого явища, а також указувала на закономірності утворення матеріальних та ідеальних слідів злочину конкретного виду, полегшуючи його розслідування [2, 89]. Поділяючи таку позицію, вважаємо, що результати розробки теоретичних положень про кримінальні ситуації можуть скласти основу такого вчення.

Детально досліджуючи дану проблему в її розвитку, зазначимо, що процес формування наукових уявлень про ситуації, характерні для періоду вчинення злочину, розпочався порівняно недавно – наприкінці ХХ століття. При цьому спеціально питання про кримінальну ситуацію ніким із науковців не вивчалось, а лише зачіпалося побічно при розгляді тієї чи іншої проблематики.

Суттєвий внесок у формування бачення кримінальної ситуації вніс І.М. Лузгін. Розглядаючи проблеми розслідування злочинів, він відзначив, що кримінальна ситуація являє собою об'єктивно створену систему протиправної, суспільно-небезпечної діяльності (бездіяльності) людини та її наслідків у конкретних умовах місця й часу. На його думку, для кримінальної ситуації характерним є зв'язок обставин, які сприяли злочину, психологічних факторів, комплекс ознак, що характеризують діяння як злочин. Одночасно І.М. Лузгін зауважив, що у сфері кримінального судочинства доцільно виділяти: кримінальні ситуації, що характеризують вчинення злочину, процеси його розслідування та судового розгляду. Тим самим, взявши за основу сферу виникнення ситуацій, він абсолютно однозначно виділив ситуації кримінальні та слідчі [3, 94].

Л.Л. Каневський звів кримінальну ситуацію до стану вихідної слідчої, а точніше її інформаційної компоненти. Коментуючи викладену позицію, зазначимо, що кримінальна ситуація виникає не у зв'язку з розслідуванням та не задля нього, хоча і може виступати як об'єкт криміналістичного аналізу. А відтак, досить важко погодитись з категоричним твердженням вченого, що кримінальні ситуації в усіх випадках є вихідними для слідчих, бо, наприклад, для латентних злочинів (а такими є переважна більшість комп'ютерних злочинів), це якраз і не характерно [4, 78].

Існують й інші підходи до питання про кримінальні ситуації, аналіз яких, разом із вищевикладеними, дозволяє дійти наступних висновків.

Кримінальна ситуація є елементом системи «злочин», при цьому вона має важливе значення для системи «розслідування». Розслідуванню також притаманна ситуаційність, позаяк для нього є типовою зміна різних ситуацій, обумовлена численними факторами, і насамперед, характером самого злочину, його наслідками, наявністю доказів, умовами, за яких розслідування власне і проводиться.

У ході розслідування злочину, розгляду кримінальної справи в суді виникають всілякі за складністю обставини, на основі оцінки яких суб'єкти (слідчий, експерт, суддя та ін.) приймають організаційні, тактичні і процесуальні рішення та обирають відповідні засоби, прийоми й методи своїх дій. Це в свою чергу породжено тим, що кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність залежать від низки різноманітних факторів: конкретних умов місця й часу, поведінки учасників провадження, взаємозв'язків з іншими процесами об'єктивної дійсності. Ця складна система взаємодії і взаємообумовленостей в кінцевому результаті й приводить до того конкретного стану, положення, певного розподілу сил, в яких змушений діяти відповідний суб'єкт кримінально-правової та криміналістичної діяльності.

В залежності від суб'єкта, зобов'язаного оцінювати і вирішувати ту або іншу ситуацію, виділимо слідчу, оперативно-розшукову, експертну та судову ситуацію [1]. Серед перелічених, найбільший інтерес для нашого дослідження являють слідча ситуація та властиві їй особливості.

Серед вітчизняних вчених вперше до наукового вивчення слідчої ситуації звернувся у 1967 р. О.Н. Колесниченко. Згодом до необхідності ґрунтовного опрацювання цієї криміналістичної категорії дійшли й інші вчені-криміналісти. Проте і досі залишається немало питань, які тлумачаться неоднозначно. Почнемо з того, що все ще немає загальновизнаного наукового поняття слідчої ситуації, а значна кількість формулювань наразі суперечить одна одній.

Деякі автори визначають слідчу ситуацію як обстановку, в якій проводиться розслідування (Р.С. Белкін, В.І. Шиканов) [5, 91–92; 6, 157]. Подібного роду визначення слідчої ситуації наведено в німецькому криміналістичному словнику, де її сформульовано як «сукупність обставин, умов і розвитку подій, що спричинюють дії поліції та впливають на них» [7, 43].

Інші вчені розуміють під слідчою ситуацією сукупність інформації, за допомогою якої характеризується стан розслідування кримінальної справи, залишаючи поза увагою обстановку та умови, в яких воно відбувається (О.М. Васильєв, В.К. Гавло) [8, 31; 9, 162–173]. З цих позицій слідча ситуація розглядається як інформаційне середовище, в якому діє слідчий. І характеризується воно головним чином наявністю джерел інформації про подію злочину, їх змістом. Тут правильно підкреслюється пізнавальний характер розслідування, зазначається, що процес встановлення і доведення обставин злочину це робота з інформацією. Втім слідчу ситуацію не можна зводити виключно до характеристики інформаційного осередку. В обов'язковому порядку вона має містити різні аспекти роботи слідчого. А тому дехто з авторів дотримується концепції, згідно з якою слідча ситуація виступає як сукупність доказової, тактичної, методичної та організаційної інформації, а також і певних елементів обстановки, в якій здійснюється розслідування (М.П. Яблоков, М.О. Селиванов, І.Ф. Герасимов) [10, 120; 11, 52–55; 12, 82].

Досить цікавою нам уявляється позиція В.П. Бахіна, який пропонує розглядати слідчі ситуації у «широкому і вузькому значеннях цього слова» [13, 196–197]. Її сутність полягає у тому, що «у широкому розумінні слідча ситуація являє собою сукупність усіх умов, які впливають на розслідування та визначальні його особливості», у вузькому – «характеристику інформаційних даних, які має слідство на конкретному етапі розслідування».

Відтворюючи різні погляди на зазначену категорію, вважаємо, що кожний із них має право на існування. Урешті-решт все приводить до висновку – слідчі ситуації слугують планомірній та ефективній організації розслідування й розробці її методики стосовно окремих видів злочинів. У сукупності слідчі ситуації утворюють динамічну систему, що постійно змінюється під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Якщо мати на увазі комп'ютерні злочини, до *об'єктивних* факторів можна віднести:

- наявність та характер орієнтуючої і доказової інформації, що знаходиться у розпорядженні слідчого на початковому етапі розслідування, а також механізму злочину й умов виникнення слідів на місці його вчинення;
- інтенсивність процесів зникнення доказів та вплив сторонніх сил на ці фактори;
- використання слідчим та органом дізнання належного кадрового і технічного потенціалу для забезпечення конкретно визначеної слідчої ситуації;
- визначення оцінки вчиненого комп'ютерного злочину та його співвідношення з кримінально-правовими нормами.

До *суб'єктивних* факторів відносять:

- рівень знань та практичного досвіду роботи слідчого з комп'ютерними злочинами;
- уміння оперативно реагувати та приймати тактичні рішення за екстремальних станів у зазначеній категорії злочинів;
- уміння спрямовувати хід розслідування справи у правильне русло;
- при допущенні помилок під час проведення слідчих і оперативно-розшукових заходів, уміння не розгубитися та не піддатися сторонньому психологічному впливу;
- досягнення конфіденційності при проведенні розслідування всіма учасниками досудового провадження.

Головною особливістю слідчих ситуацій є те, що в інформаційному плані вони являють собою віддзеркалення кримінальної ситуації, яка є злочином. Його наслідки – сліди, фрагменти обстановки є тими джерелами інформації, що формують структуру вихідної слідчої ситуації в якості

основних її елементів. До того ж будь-яка слідча ситуація може розглядатись у двох аспектах:

а) практичному – як реальна життєва ситуація, котра знайшла свій вияв при розслідуванні кримінальної справи, що перебуває у провадженні слідчого;

б) теоретичному – як типізована стосовно певного виду злочинів і навіть ширше – як науково абстрагована категорія, що може бути використана для класифікаційних, методичних і навчальних цілей.

Беручи до уваги викладене, означимо слідчу ситуацію як ступінь інформаційної обізнаності слідчого щодо злочину, а також стану розслідування у будь-який період часу, аналіз й оцінка яких дозволяють слідчому прийняти найбільш розумне рішення у справі. Відтак, найважливішою умовою для прийняття слідчим продуманих і виважених рішень у кримінальній справі є вірна, адекватна оцінка слідчих ситуацій, які в залежності від умов можна класифікувати як:

- прості та складні;
- проблемні й конфліктні;
- типові і специфічні;
- закриті та відкриті;
- одноелементні та багатоелементні (комплексні);
- суворого та не суворого суперництва.

Заслугує на увагу класифікація слідчих ситуацій, запропонована О.Я. Баєвим, П.Д. Біленчуком, А.В. Дуловим, М.В. Салтевським, що ґрунтується на їх змісті та напрямі розслідування:

- сприятливі та несприятливі;
- конфліктні й безконфліктні;
- типові і специфічні (нетипові);
- початкові, проміжні, кінцеві.

Відаючи належне вельми вдалому вирішенню проблеми класифікації слідчих ситуацій та не вдаючись до подальшої деталізації з причини належного її висвітлення в численних наукових джерелах, вважаємо за потрібне в той же час наголосити, що будь-яка слідча ситуація являє собою сво-

єрідну інформаційну модель, якою оперує суб'єкт доказування на підставі пізнання дійсних умов про обставини злочину.

Залежно від специфіки протиправних дій виникають свої закономірності способу, місця вчинення злочину, відповідних слідів тощо. Конкретні криміналістичні методики, які розробляються криміналістичною наукою, орієнтовані на типові слідчі ситуації, а так само враховують типові слідчі версії та типову послідовність слідчих дій. З огляду на викладене зазначимо, що визначення й вивчення типових слідчих ситуацій є необхідним і може допомогти:

- зорієнтуватися у багатоаспектності фактичного положення тих чи інших обставин у процесі розслідування з метою отримання даних для прийняття стратегічних і тактичних рішень у справі;
- висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії і визначити (скоригувати) подальший хід розслідування в найбільш перспективному напрямі;
- спланувати повний перелік слідчих дій і оперативно-розшукових заходів та їх цілеспрямовану черговість з метою об'єктивного розслідування злочину;
- звести до мінімуму число рішень слідчого, що базуються на спробах та можливих помилках.

Одним із важливих завдань розслідування злочинів, і комп'ютерних у тому числі, є забезпечення постійного контролю за можливим розвитком слідчих ситуацій і застосуванням належних засобів їх регулювання в інтересах слідства [14, 22–24]. Інакше кажучи, успіх початкового етапу розслідування залежить від сукупності факторів та умов, що склалися на відповідний момент часу щодо подібного злочину, а так само й проведення належно підготованих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Зміст усякої слідчої ситуації детермінують, як правило, фактори:

а) які мають відношення до злочину, що розслідується, визначаючи ступінь достовірності та повноту інформаційної моделі діяння на момент оцінки слідчої ситуації; б) які характеризують безпосередньо систему розслідування, його процесуальний, тактичний стан, психологічну налаштованість учасників досудового розслідування тощо; в) що відносяться до зовнішнього світу, в якому проводиться розслідування, та визначають так звану слідчу обстановку.

Сукупність викладених факторів формує індивідуальність слідчої ситуації, її зміст та умови, за яких повинен працювати слідчий.

Поділ слідчих ситуацій на індивідуальні (конкретні) та типові являє особливий науковий і практичний інтерес. Конкретна слідча ситуація відбиває індивідуальність і своєрідність того чи іншого моменту розслідування. Завдяки цьому вона включає у себе значну кількість поодиноких специфічних і лише їй притаманних деталей та взаємозв'язків. Разом із тим, у кожній ситуації обов'язково існує низка ознак, який робить її схожою на інші ситуації такого саме типу, тобто типові.

Отже, процес виявлення типових ситуацій є результатом відмежування від деталей, а його прикладне значення полягає в тому, що типізація слідчих ситуацій необхідна для побудови відповідних криміналістичних методик. Вираз же специфіки конкретної ситуації є необхідним для правильного застосування цих методик і вирішення процесуальних, тактичних та інших задач розслідування.

При розгляді криміналістичних методик окремих видів злочинів проводиться типізація за однією, рідше за кількома елементами. До уваги береться специфіка злочинності, яка у нашому випадку пов'язана з віртуальними технологіями, де доволі важко знайти джерело доказового значення. Будь-які зміни як зовнішнього так і внутрішнього характеру здійснюють вплив на комп'ютерну інформацію, що може призвести до безповоротного знищення чи

модифікації електронних даних. Як один із варіантів виходу з цієї ситуації, пропонується проводити типізацію (класифікацію) відповідно до інформації, якою володіє слідчий на початковому етапі розслідування кримінальної справи. Це, можливо, не кращий вихід, оскільки визначення ходу розслідування буде значно ефективнішим за повного аналізу слідчої ситуації, але за недостатності вихідної інформації на початковому етапі він цілком допустимий.

Особливе значення на початковому етапі розслідування комп'ютерних злочинів має визначення слідчих ситуацій конкретного місця події злочину. Ю.М. Батурін, Р.С. Белкін, В.Б. Вехов, Ю.В. Гаврилін, В.О. Голубев, В.В. Крилов, В.Є. Козлов, М.В. Салтевський та інші робили спроби її визначення та систематизації. Скажімо, В.В.Крилов виділяє три типові слідчі ситуації:

- власник або користувач комп'ютерної мережі (бази даних) власними силами виявили факт незаконного проникнення й інших протиправних дій, знайшли винну особу і заявили про це у правоохоронні органи;
- власник або користувач комп'ютерної мережі (бази даних, інформаційної системи) виявили факт незаконного проникнення й інших протиправних дій, але не змогли встановити винної особи і заявили про це в правоохоронні органи;
- дані про порушення цілісності (конфіденційності) інформації в інформаційній системі і винну особу стали загальновідомими чи безпосередньо виявлені органом дізнання (наприклад, у ході проведення оперативно-розшукових заходів стосовно іншої справи) [15, 621].

Подана систематизація має наукове підґрунтя і може застосовуватися в слідчій практиці. Разом з тим, у ній є певні недоліки, і насамперед – відсутність інформації про обставини, що становлять інтерес з точки зору розшуку.

Р.С. Белкін акцентує увагу на трьох слідчих ситуаціях, характерних для комп'ютерних злочинів:

- характер і обставини злочину відомі (наприклад, який вірус і яким способом введений в комп'ютерну мережу), силами потерпілого виявлений злочинець, якого затримано (з'явився з каяттям);
- відомий спосіб вчинення, але механізм злочину в повному обсязі незрозумілий (наприклад, відбувся несанкціонований доступ до файлів законного користувача через мережу Інтернет, слабкі місця у захисті комп'ютерної системи), злочинець відомий, проте зник;
- відомий (проявився) лише злочинний результат (наприклад, дезорганізація комп'ютерної мережі банку), механізм злочину і злочинець невідомі [16, 952].

Ця позиція достатньо продумана, але, враховуючи широкий спектр злочинності у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, слід більш поглиблено і деталізовано підходити до визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування.

Найбільш змістовною у даному контексті слід вважати позицію В.О. Голубева, відповідно до якої слідчі ситуації пропонуються класифікувати таким чином:

1. Установлено незаконне втручання в роботу комп'ютерів, систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, є сліди, є підозрюваний, і він дає правдиві свідчення.

2. Установлено незаконне втручання в роботу комп'ютерів, систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, є наявні сліди, що прямо вказують на конкретного підозрюваного, але він заперечує свою причетність до вчинення злочину.

3. Установлено незаконне втручання в роботу комп'ютерів, систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, відомі особи, які за своїм службовим становищем

несуть за це відповідальність, але характер їх особистої вини, а також обставини доступу невідомі.

4. Установлено факт незаконного втручання в роботу комп'ютерів, систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, вчинити який і скористатися результатами якого могли тільки особи з певного кола (за своїм становищем, професійними навичками і знаннями) або відомі особи (фірми, організації), зацікавлені в отриманні цієї інформації.

Такий підхід найбільш обґрунтовано відображає сутність порушеної проблематики. В його основу покладено знання вихідної інформації про злочин, що є основоположним при розслідуванні вказаної категорії злочинів [17, 126].

Разом з тим, можна запропонувати доповнення до цього переліку слідчих ситуацій, суть яких зводиться до наступного. Виходячи з аналізу практики розслідування комп'ютерних злочинів, слідчий на початковому етапі розслідування перед тим, як визначити слідчу ситуацію, стикається з певними вихідними даними про вчинене. До змісту цих даних входить інформація про:

- зовнішнє вираження (форму) злочину;
- спосіб доступу до комп'ютерних носіїв та комп'ютерної інформації;
- видову характеристику конкретного типу злочину;
- суб'єкта злочину.

Прокоментуємо викладене.

1. Про зовнішнє вираження (форму) злочину. Сюди відносяться всі дані про злочин, які стали відомі слідчому й іншим суб'єктам процесу від осіб, котрі за своїми функціональними обов'язками уповноважені та допущені до роботи з комп'ютерними обладнаннями і технологіями, а також іншими суб'єктами, що здійснюють внутрішній та зовнішній контроль за діяльністю процесу операційних систем. Це:

- повідомлення про злочин потерпілою стороною та інших суб'єктів;

- виявлення факту злочину в ході кредитно-фінансових, бухгалтерських перевірок та аудиту;
- встановлення факту злочину під час оперативного-розшукових заходів тощо.
- Зазначені дані є підставою для порушення кримінальної справи та призначення відповідної перевірки правоохоронними органами. До зовнішнього вираження (форми) злочину включаються також дані про предмет злочину, а саме:
- викрадення комп'ютерного обладнання, його частин, окремих програм;
- порушення роботи операційних комп'ютерних систем і заволодіння чужою інформацією;
- знищення, модифікація інформації та внесення в неї шкідливих і небезпечних програм-вірусів тощо.

2. Про *спосіб доступу до комп'ютерних носіїв та комп'ютерної інформації*. Такими даними слідчий може оперувати, виходячи з первинних даних про злочин, що достовірно стали йому відомі від інших суб'єктів або ж із результатів проведення огляду місця події. Як свідчить практика, існує два види доступу до комп'ютерних носіїв й інформації – безпосередній і віддалений. Перший з них належить здебільшого «внутрішнім» злочинцям, з числа працюючого персоналу або тим, що володіють інформацією про доступ до операційних систем чи окремими даними. Другий – суб'єктам злочину, що володіють даними про спосіб доступу до комп'ютерних носіїв та інформації зі сторонніх джерел і реалізують свій злочинний намір через мережі телекомунікацій або інформаційних систем.

3. Про *видову характеристику конкретного типу злочину*. До змісту цих даних входить інформація про типізацію спрямованості протиправної дії злочинця. У свою чергу, комп'ютерних злочинців поділяють за наступними видами, що вчиняють протиправні дії у сфері:

- державній (політичній, економічній, військовій);
- підприємницькій (комерційній) і приватній;
- банківській і бухгалтерській;
- кредитно-фінансовій та ін. [18, 385–386].

4. Про *суб'єкта злочину*. Ці дані визначаються як основоположні при розгляді окремих слідчих ситуацій, що склалися на момент розслідування злочину. В процесі дослідження вихідної інформації про подію злочину на початковому етапі розслідування не завжди існують навіть мінімальні знання про імовірного суб'єкта злочину, через що недоцільно зосереджувати увагу на особі злочинця. Потрібно встановити взаємозв'язок між усіма складовими злочину, а з них виходити на суб'єкта злочину. Залежно від конкретної слідчої ситуації, що склалася, виділяємо два варіанти даних про протиправну особу: «відома» і «невідомо».

До першого відносимо дані, з яких випливає, що є відомості про суб'єкта (суб'єктів) злочину або ж його затримано з поличним; є інформація або можна отримати необхідну інформацію про його місцеперебування; є достатньо доказів, які вказують на ознаки злочину і причетність суб'єкта злочину до них.

Другий варіант характеризується відсутністю відомостей про суб'єкта злочину і є найбільш поширеним при розслідуванні злочинів, які вчинюються у сфері використання комп'ютерів, відповідних систем і мереж. За цих умов слідчому доводиться працювати з іншими даними, якими оперують учасники досудового слідства на момент початкового етапу ведення справи.

Виходячи з викладеного, слідчі ситуації, що стосуються впливу на комп'ютерну інформацію, можна систематизувати за такими ознаками:

Виявлено факт несанкціонованого втручання в інформацію, що циркулює в банківській чи кредитно-фінансовій сфері, але відсутні дані про спосіб вчинення

злочину та причетних до його осіб. Така слідча ситуація досить поширена у нашому суспільстві, адже переважна частина злочинів спрямована саме на цю сферу з метою наживи. За умови виконання таких протиправних дій професійними комп'ютерними злочинцями, на місці вчинення злочину практично відсутні джерела доказового значення, що ускладнює виявлення причетних до нього осіб.

Виявлено факт внесення будь-якого плану змін у комп'ютерну інформацію, при цьому спосіб доступу до баз даних відсутній або ж має опосередкований характер, суб'єкт злочину невідомий. Як засвідчує практика, третина всіх комп'ютерних злочинів підпадає під цю типову слідчу ситуацію. Під внесенням змін до комп'ютерної інформації розуміється внесення до бази даних неправдивих свідчень про суб'єктів господарювання, їх професійну діяльність, виробничі відносини, ділові та партнерські стосунки тощо. За відсутності відомостей про суб'єкта злочину доволі важко встановити мету конкретного виду протиправності.

Виявлено факт внесення змін до комп'ютерної інформації, зафіксовано спосіб доступу до баз даних, окремих програм, відома ймовірна особа злочинця. Зазначена слідча ситуація є достатньо рідкісною практиці і трапляється лише у 5% всіх злочинів, що відносяться до категорії комп'ютерних. Такий результат розвитку події стає відомим за умови спрацювання систем захисту та контролю інформації окремо взятого програмного забезпечення або ж отримання даних шляхом повідомлень іншими суб'єктами, що володіють інформацією про предмет злочину.

Встановлено факт внесення в програмне забезпечення чи окремі файли шкідливих, небезпечних вірусних програм, спосіб зараження та особа злочинця невідомі. Слідча ситуація має розповсюджений характер з-поміж всіх видів комп'ютерних злочинів. Досить важко встановити спосіб зараження і мету протиправного ді-

яння суб'єкта, який вчинив цей злочин, характер нанесеного збитку та кількість комп'ютерних систем, що підпали під дію хакера.

Встановлено факт знищення інформації у комп'ютерній системі, дані про спосіб вчинення та причетних до злочину осіб відсутні. Зазначена слідча ситуація має місце, коли є підстави вважати, що комп'ютерна інформація була знищена не випадково, а цілеспрямовано. У даному випадку йдеться про конфіденційну інформацію, що становить державну чи комерційну таємницю будь-якої установи, організації, підприємства та ін. Метою такої протиправності осіб-злочинців можуть бути: помста, невдоволення, фінансові махінації, конкуренція тощо.

Встановлено факт викрадення (заволодіння) комп'ютерною інформацією, при цьому дані про спосіб доступу до інформації та про суб'єкт злочину невідомі. Слідча ситуація має схожість із попереднім варіантом, коли відбувається викрадення інформації, яка знаходилася на комп'ютерних електронних носіях перелічених вище структур, а також у особистому володінні на правах власності. Викрадені дані є своєрідним товаром здебільшого з метою наживи.

Встановлено факт модифікації баз даних чи маніпуляції інформацією в окремих програмних файлах, дані про спосіб та про імовірного суб'єкта злочину відомі. Така слідча ситуація характерна тим, що даний факт злочину несе в собі певні інформаційні дані як про спосіб вчинення, так і про особу, котра цю протиправну дію реалізувала. В основному суб'єкт належить до внутрішніх користувачів програмного забезпечення і входить до числа працюючого персоналу структури. Маніпуляції з інформацією проводяться з метою наживи, шляхом внесення до комп'ютерної бази неправдивих даних [19, 93–95].

Наведені слідчі ситуації не вичерпують усіх можливих випадків, але вони є найбільш типовими, відштовхуючись від яких слідчий може зорієнтуватись щодо

напрямів, засобів розслідування, комплексу початкових й інших слідчих дій та їх черговості.

В одних випадках слідчі ситуації, обумовлюють розшук вже встановленого злочинця, в інших – збирання додаткових фактичних даних, необхідних для затримання вже розшуканого злочинця або для пред'явлення обвинувачення. На завершальному етапі розслідування вони мають своїм головним призначенням доведення вини обвинуваченого у всіх викритих злочинах чи епізодах злочинної діяльності за допомогою якісно і повно зібраних даних доказового характеру. Однією з таких ситуацій є, наприклад, визнання обвинуваченим своєї вини за наявності переконливих і достатніх доказів.

Типовими є також ситуації, в яких за наявності переконливих і абсолютних доказів, обвинувачені частково, а інколи й повністю не визнають своєї вини. При цьому вони або не наводять жодних аргументів на свій захист, або навпаки – вказують на різного роду свідків, алібі тощо, що передбачає необхідність збирання додаткових доказів, які підтверджують або спростовують вину, а так само й інших, важливих для слідства матеріалів.

Список літератури:

1. *Волчецкая Т.С.* Криминалистическая ситуалогия: монография / Т.С. Волчецкая. – Калининград: Калинингр. ун-т., 1997.
2. *Густов Г.А.* К разработке криминалистической теории преступления / Г.А. Густов // Правоведение, 1983. – № 3.
3. *Лузгин И.М.* Моделирование в расследовании преступлений / И.М. Лузгин. – М.: Юрид. лит., 1981.
4. *Каневский Л.Л.* К вопросу о криминалистической характеристике преступлений, криминальных и следственных ситуациях и их значении в раскрытии и расследовании преступлений / Л.Л. Каневский // Следственная ситуация. – М., 1985.
5. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы (от теории к практике) / Р.С. Белкин. – М.: Юрид. лит., 1988.
6. *Шиканов В.И.* Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений / В.И. Шиканов // Методика расследования преступлений (общие положения). – М., 1976.
7. *Криминалистический словарь.* – 2-е изд., перераб. / [под ред. В. Бургхарда и др.]. – М., 1993.

Проаналізовані та запропоновані слідчі ситуації початкового етапу розслідування стосуються лише аспекту несанкціонованого впливу на інформацію. Відносно інших варіантів, де предметом злочину виступає викрадення комп'ютерного обладнання, окремих його частин тощо, початковий етап розслідування та визначення слідчої ситуації повинні проводитися відповідно до методик розслідування традиційних видів злочинів певної категорії.

На завершення відзначимо, що знання слідчої ситуації разом із слідчою обстановкою має суттєве прикладне значення, позаяк сприяє:

- а) висуненню обґрунтованих слідчих версій, визначенню подальших напрямів розслідування;
- б) вибору оптимального поєднання і послідовності проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів;
- в) використанню найбільш оптимальних напрямів взаємодії слідчого й органів дізнання та інших служб;
- г) розробці найбільш ефективних тактичних прийомів, комбінацій та операцій;
- д) виявленню причин й умов, які сприяли вчиненню злочинів.

8. *Васильев А.Н.* Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Васильев. – М., 1978.
9. *Гавло В.К.* Методика расследования как особая теоретико-методическая модель – информационный аналог расследования криминальных событий / В.К. Гавло // Проблемы теории и практики борьбы с преступностью. – Томск, 1983.
10. *Яблоков Н.П.* Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений / Н.П. Яблоков // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1979. – Вып. 30.
11. *Селиванов Н.А.* Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования / Н.А. Селиванов / Социалистическая законность. – 1985. – № 7.
12. *Герасимов И.Ф.* Принципы построения методики раскрытия преступлений / И.Ф. Герасимов // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – М., 1973.
13. *Бахин В.П.* Следственная ситуация и тактическое решение: Специализированный курс криминалистики для слушателей вузов МВД СССР / В.П. Бахин; [под ред. М.В. Салтевского]. – К.: НИИРЮ КВШ МВД СССР, 1987.
14. *Куркін В.О.* Типові криміналістичні ситуації у розслідуванні організованої злочинної діяльності / В.О. Куркін, О.І. Мотлях // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФП України, 2004. – № 2(26).
15. Криминалистика: учеб. / [отв. ред. Н.П.Яблоков]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1999.
16. Криминалистика: учеб. для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. – М.: НОРМА-ИНФРА. – М., 1999.
17. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики. В 3 т. – Т. 1: Общая теория криминалистики / Р.С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997.
18. Пособие для следователя: расследование преступлений повышенной общественной опасности / [под. ред. Н.А. Селиванова, А.И. Дворкина]. – М.: ИПК Лига Разум, 1998.
19. *Мотлях О.І.* Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.І. Мотлях. – К., 2005.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается сущность понятия «следственная ситуация», выделяются ее основные элементы, которые в совокупности и с учетом субъективных и объективных факторов формируют типизацию либо индивидуальность названной криминалистической категории, ее содержание, а также условия, в каких должен работать следователь.

SUMMARY

The essence of «investigatory situation» concept is studied in the article. Its main features that form typification or individualization of this criminalistic category and its content with taking into account subjective and objective factors, as well as work condition of investigator are analyzed. The author forms typical investigatory situations of the beginning of cyber crime investigation.

*Рекомендовано кафедрою
кримінального процесу та криміналістики*

Подано 06.04.2011.